

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 178–183

Дослідження теоретичних підходів до визначення людського капіталу як економічної категорії є необхідним через його значний вплив на всі сфери діяльності. Публікацію підготовлено в рамках НДР “Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України” (державний реєстраційний номер 0114U002021).

Дослідження людського капіталу є необхідним для обґрунтування реальних світогосподарських зрушень, що зумовлені нагромадженням нематеріальних елементів національного багатства (наукові досягнення, рівень освіти населення тощо).

Зокрема, питання розвитку людського капіталу як чинника економічного зростання набуває подальшої уваги у зв'язку з глобалізацією та збільшенням попиту на ринку праці, що спричинено спадом світової економіки останніми роками, зокрема країн ЄС, через фінансові, економічні та політичні кризи. Тому дослідження ролі людського капіталу в економічному зростанні є необхідним та актуальним на сьогодні.

Теорія людського капіталу сформувалася для поглибленого розуміння ролі людини у розвитку економіки країни та базується на досягненнях неокласичної теорії, неокейнсіанства, інституційної теорії, новій теорії економічного зростання.

Поняття людського капіталу досліджувалося в наукових працях таких вчених: У. Петті, А. Сміта, Дж. С. Мілля, К. Маркса, Д. Маккуллоха, Н. Сеніора, Вальраса, І. Тюнена тощо.

Істотний внесок у розвиток сучасної теорії людського капіталу в другій половині ХХ ст. зробили Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісон, Р. Солоу, Дж. Кендрік, С. Кузнець,

С. Фабрикант, І. Фішер, Р. Лукас, Л. Туроу, М. Блауга та ін.

В Україні дослідженням людського капіталу як чинника економічного зростання займаються В. Близнюк, О. Бородіна, Д. Богиня, Н. Голікова, О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Мандибура, А. Чухно та ін.

Інтерес до питання людського капіталу сьогодні підвищився через зростання ролі знань та інновацій в економіці. Як свідчать дослідження вітчизняних та іноземних вчених, економічне зростання зумовлене багатьма чинниками та, зокрема, темпами нагромадження фізичного та людського капіталу, однак дослідження ролі людського капіталу в економічному зростанні країни залишається не повністю розкритим та актуальним питанням.

Поштовхом до створення теорії людського капіталу стали статистичні дані зростання економік розвинених країн, які перевищували розрахункові показники, що здійснені з урахуванням класичних чинників зростання.

Загалом поняття “людський капітал” формувалося поступово і на початку обмежувалося знаннями і здатністю людини до праці, а інвестиції у виховання, освіту вважалися непродуктивними та витратними.

Однією з перших спроб обґрунтування економічної сутності капіталу було здійснено Ф. Кене: “Гроші є безплідним багатством, які

нічого не виробляють...” [1]. Зокрема, в “Економічній таблиці” він показав, як виробничі витрати формують відтворення капіталу, а сам капітал складався з “авансів” або інвестицій.

У. Петті в праці “Політична арифметика” вперше висловив думку, що капітал може мати нематеріальну форму, зазначаючи цінність здібностей людини. При цьому ці “живі діючі сили” є елементом “багатства та запасу країни”, які повинні “однаково оцінюватися та покривати суспільні потреби” [2]. У. Фарр удосконалив методику У. Петті щодо оцінки людського капіталу. Він в обчисленні теперішньої вартості майбутніх чистих доходів людини (майбутні доходи мінус особисті витрати на життя) враховував можливість смерті відповідно до коефіцієнтів смертності [3, 27].

А. Сміт в науковій праці “Дослідження про природу та причини багатства народів” зазначав, що збільшення продуктивності праці залежить насамперед від підвищення вмінь працівника, а надбані корисні здібності людини стають частиною суспільного багатства. Людський капітал він визначав як капіталізовану цінність “набутих та корисних здібностей усіх громадян та членів суспільства”. Витрати на освіту та навчання людини він відносив до капіталовкладень у здатність заробляти в майбутньому та одержати прибуток: “Слід очікувати, що праця, якій людина навчається, відшкодує їй усі витрати, витрачені на навчання, зі звичайним, щонайменше, прибутком на капітал, що дорівнює сумі цих витрат” [4].

Погляди А. Сміта набули розвитку в праці Ж. Сея “Трактат політичної економії”, де зазначалося, що нагромадження капіталу – це “робити запаси, дозвілля, освіта, незалежність, гідність для майбутніх поколінь”. Людина не народжується зі здібностями, достатніми для виконання роботи, необхідні навички та здібності є нематеріальною формою капіталу, що формується внаслідок постійного нагромадження, та визначав її “продуктивною сумою” [5].

Дж. С. Мілль у праці “Основи політичної економії” зазначав: “Саму людину ... я не розглядаю як багатство. Але її надбані можливості, які існують лише як засіб та спричи-

нені працею, я вважаю, входять до цієї категорії... Майстерність, енергія та наполегливість працівників країни є багатством, як і їх інструменти та машини” [6, 139].

К. Маркс у праці “Капітал” зазначав, що “частка капіталу, яка перетворена на робочу силу, в процесі виробництва змінює свою вартість. Вона відтворює свій власний еквівалент і крім того надлишок, додаткова вартість, яка, у свою чергу, може змінюватися, бути більшою або меншою” [7, 56].

Таким чином, у процесі еволюції класичної економічної думки можемо відмітити нематеріальні форми багатства і капітал, передусім – людський капітал у формі знань, кваліфікації працівника, його майстерності тощо. Завдяки цим науковим дослідженням були послідовно розроблені методологічні засади щодо аналізу людського капіталу, його економічного змісту та природи.

В неокласичній теорії економічного зростання капітал розглядається як його основний чинник, а саме як основний капітал. Дж. М. Кейнс ототожнював багатство з речовим капіталом, а в моделі Дж. Міда “машини утворюють єдину форму капіталу” [8; 9].

А. Маршал зазначав, що “значну частку капіталу утворюють знання та організація, при цьому одна частина перебуває у приватній власності, а інша – ні. Знання – це двигун виробництва. Воно дає змогу підкорити собі природу та змушує задовольняти наші потреби” [10, 19]. На його думку, капітал є лише результатом роботи людини, а попит на освіту є інвестицією, що призводить у подальшому до доходів. Він також ввів поняття “персональний” або “власний” капітал та розглядав аналогічно матеріальному. А. Маршалл припускав, що оцінка капіталізованої вартості людини може бути корисною і розглядав методом капіталізації чистого доходу (споживання мінус дохід до капіталізації).

Н. Сеніор трактував людину як капітал, але не саму людину, а її майстерність та набуті здібності, а Г. Маклеод визначав людину як фіксований капітал, якщо людина не є продуктивною, то вона не підлягає економічному аналізу.

Л. Вальрас найчіткіше сформулював фундаментальні відмінності між запасами ресурсів (капіталу) та потоками послуг і доходів. Виокремивши особистий, або “власний”, капітал – особисті здібності працівника. Вчений визнавав людину “природним і вічним капіталом: природним тому, що він не вироблений штучно, вічним – тому, що кожне покоління відтворює на себе схожих” [11].

Представники австрійської економічної школи, теорії капіталу Е. Ліндаль, Ф. Хайек у своїх працях стверджували, що капітал, який використовується в економіці, не є однорідним, а є складною структурою характеристик капітальних активів [18].

Тривалий час людський капітал вважався лише соціальним, тобто витратним чинником розвитку, з погляду економічної теорії, при цьому інвестиції у виховання і освіту – непродуктивними та витратними. Однак у другій половині ХХ ст. отримали розвиток сучасні теорії людського капіталу.

Т. Шульц зробив вагомий внесок у становлення теорії людського капіталу на початковому етапі її розвитку та популяризації. Він одним із перших ввів поняття людського капіталу як виробничого фактора та дав роз’яснення щодо сутності ролі людського капіталу як головного чинника розвитку економіки того часу (індустріальної та постіндустріальної).

Вчений у працях “Формування капіталу освіти” та “Інвестиції в людський капітал” зазначав: оскільки “однією з форм капіталу є освіта, людським його називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом стає внаслідок того, що є джерелом майбутніх задоволень або майбутніх доходів, або те й інше разом” [12]. Він дав таке визначення “людського капіталу”: “всі людські ресурси та можливості є або вродженими, або придбаними. Кожна людина народжується з індивідуальним комплексом генів, що визначають його вроджений людський потенціал. Придбані людиною цінні якості, що можуть бути збільшені відповідними капіталовкладеннями, ми називаємо людським капіталом” [13].

Наступний важливий внесок в теорію людського капіталу зробив послідовник

Т. Шульца вчений-економіст Г. Беккер, який один із перших поняття людського капіталу переніс у площину мікроекономіки. Людський капітал підприємства він визначив як сукупність навичок, знань та вмінь людини (працівника). Інвестиції він вбачав у витратах на освіту та навчання. Віддачу від інвестицій в освіту (12–14 % річного прибутку) Г. Беккер визначив як відношення доходів до витрат. Особливим внеском вченого було й дослідження структури розподілу власних доходів, їх вікової динаміки, нерівності в оплаті праці чоловіків та жінок. Він довів, що освіта є основою збільшення доходів найманих працівників, роботодавців та держави в цілому. Дослідник дав таке визначення людського капіталу: “людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких є освіта, навчання, підготовка на виробництві, витрати на охорону здоров’я, міграцію та пошук інформації про ціни та доходи” [14]. Вчений виокремив “спеціальні” та “загальні” інвестиції в людину.

Л. Туроу, послідовник вчень Г. Беккера та Т. Шульца, визначав людський капітал як здатність виробляти предмети та послуги й виокремив економічну здатність, яка впливає на продуктивність всіх інших вкладень [15].

Е. Долан та Дж. Лінсей особливу увагу приділяли розумовим здібностям, які формуються через формальне навчання та освіту або практичний досвід.

С. Кузнець на основі власних статистичних досліджень дійшов висновку, що високий рівень та якість нагромадженого людського капіталу є необхідною умовою для проведення інституційних реформ, економічної трансформації держави, технологічного оновлення виробництв, ринкових перетворень економіки тощо. Таким чином, людський капітал, на думку вченого, є головною домінантою стабільного зростання економік країн, що розвиваються. Він першим довів вирішальну роль “людського” капіталу та показав, що зміни технологій, перерозподіл робочої сили між виробничими та невиробничими секторами, поліпшення якості праці є важливими чинниками підвищення продуктивності праці [16].

Е. Денісон, здійснивши аналіз економічного зростання США 1929–1982 рр., зробив класифікацію факторів економічного зростання, де на першому місці була якість робочої сили.

Дж. Кендрік визначав капітал як “здатність протягом певного періоду створювати певний продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу”. При цьому вчений поділяє його на дві основні складові – матеріальний та нематеріальний капітал, а кожна з цих частин, у свою чергу, поділяється на капітал втілений та не втілений у людях. Таким чином, людський капітал, за визначенням Дж. Кендріка, втілений у людях матеріальний та нематеріальний капітал [16].

С. Фішер визначив людський капітал як “міру втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності й талант, а також освіту та набуту кваліфікацію” [17, 302].

Е. Вудс та К. Метцгер довели, що симетричність в людському та звичайному (фізичному) капіталі досягається лише за умови

використання категорій “знеціннення”, “збереження” та “вибуття”, тобто грошова цінність населення є найбільшим активом країни.

Вітчизняні вчені Д. Богиня та О. Грішно-ва визначають людський капітал як “сформований або розвинений у результаті інвестицій і нагромаджений людьми (людиною) певний запас здоров’я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника” [18, 46].

Водночас людський капітал є не просто сукупністю зазначених характеристик, а сформований або розвинений в результаті інвестицій і нагромаджений певний запас здоров’я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який доцільно використовувати для одержання прибутку, зокрема власного, та сприяє зростанню продуктивності праці. Так, на рисунку наведено схему формування та використання людського капіталу.

Джерело: [19]

Рис. **Схема формування та використання людського капіталу**

Тому, з огляду на зазначене, людський капітал є одним з головних чинників економічного зростання країни.

Однак економічне зростання країни залежить і від інших чинників, явищ та процесів, що відбуваються у визначений проміжок часу. Ці чинники поділяються на прямі (кількість та якість трудових і природних ресурсів; обсяги основного капіталу; технології та організація виробництва) та непрямі (чинники попиту – зростання споживчих, інвестиційних та державних витрат; розширення експорту; чинники розподілу – зниження монополізації ринку; податковий клімат; ефективна кредитно-банківська система; перерозподіл виробничих ресурсів; розподіл доходів).

Теорії економічного зростання умовно класифікуються на: неокейсіанські теорії; неокласичні теорії; емпіричні теорії економічного зростання; нові теорії ендегенного зростання.

Представниками неокейсіанської теорії економічного зростання є О. Домар та Р. Харрод, так звана теорія Харрода-Домара. Зокрема, теорія О. Домара дала можливість визначити темп, з яким повинні постійно зростати інвестиції для забезпечення зростання доходу. Цей темп перебуває в постійній залежності від частки заощаджень в національному доході та середньої ефективності інвестицій. В теорії Р. Харрода досліджено траєкторії зростання економіки, де фактичний темп зростання визначається темпами зростання робочої сили та продуктивністю капіталу [3, 390].

У другій половині 50–70-х рр. розвиток виробництва визначався вже якісними й технологічними змінами, що відображалися в неокласичних теоріях економічного зростання. Вперше цю теорію виклав Р. Солоу в статті “Внесок в теорію економічного зростання”, а потім розвинув у праці “Технічний прогрес і агрегативна виробнича функція”. Його теорія дає змогу визначити взаємозв’язок трьох факторів економічного зростання – інвестицій, чисельності робочої сили і технічного прогресу, де необхідною умовою рівноваги економічної системи є рівність сукупного попиту і

сукупної пропозиції. Зростання населення в теорії є однією з причин безперервного економічного зростання за умов стабільності економіки [Там само, 400].

Формування сучасної теорії економічного зростання продовжилося з розвитком емпіричних теорій зростання, метою яких є оцінка впливу різних факторів на економічне зростання. Е. Денісон виокремив чинники економічного зростання у дві категорії: перша – фізичні виробництва (праця та капітал), друга – зростання продуктивності праці. Саме завдяки факторному аналізу джерел зростання економічного розвитку вдалося по-новому обґрунтувати роль і значення людини в економіці. Зокрема, Е. Денісон довів, що розширення масштабів використання праці і капіталу, технічних інновацій забезпечили 1/2 збільшення національного продукту США в ХХ ст., а в західноєвропейських країнах з 1948 року по 1969 рік – економіка зросла на 2/3 за рахунок підвищення продуктивності праці. При цьому частка освіти в прирості національного доходу в європейських країнах і США становила від 12 до 29 % [Там само, 402].

Ці дослідження стали основою наукових праць Т. Шульца, який окрім розробки теорії людського капіталу поглибив зміст економічного розвитку – так соціальний вимір економічного розвитку набуває такого самого важливого значення, як і зростання ВВП. Теорія людського капіталу виступає ланкою між цілями економічного і людського розвитку. С. Кузнець також досліджував зв’язок між економічним зростанням та розподілом прибутків.

У 1980–1990 рр. виникла “нова теорія зростання” – теорія ендегенного економічного зростання. Вперше в моделях економістів П. Ромера і Р. Лукаса висувалась гіпотеза про ендегенний характер найважливіших виробничо-технічних нововведень, заснованих на інвестиціях в технологічний прогрес та людський капітал. В теорії ендегенного економічного зростання людина виступає рушійним фактором економічного зростання і засобом досягнення матеріального добробуту.

Отже, в сучасних теоріях економічного зростання людський капітал є одним із голо-

вних його чинників, оскільки він забезпечує економічне зростання не лише за рахунок підвищення продуктивності праці, а й за рахунок нових ідей та інновацій.

Теорія людського капіталу застосовується при розрахунках: національного багатства, аналізі міграційних процесів, визначенні ефективності освіти, ліків та методів лікування, ринкової вартості організації, ефективності виробництва та споживання ресурсів тощо. А трактування витрат на освіту, охорону здоров'я та інші цілі визначаються як інвестиції.

Література

1. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / ред.-сост. А. И. Казарин; [пер. с франц.]. – М.: 1960. – С. 135.
2. Петти У. Экономические и статистические работы / под ред. М. Смит, предисл. Д. Розенберга. – М., 1940. – С. 55.
3. Ивашковский С. Н. Макроэкономика: учебник / С. Н. Ивашковский. – [2-е изд., испр., доп.]. – М.: Дело, 2002. – 472 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – С. 112.
5. Сэй Ж. Б. Трактат политической экономии / Ж. Б. Сэй; [пер. Е. Н. Каменецкой]. – М., 1996. – С. 257.
6. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 340 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – 1867. – Т. 23. – 380 с.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. Научная антология экономической классики. – М.: Эконом-Ключ, 2003. – С. 22.
9. Meade J. E. Neo-Classical Theory of Economic Growth / J. E. Meade. – Westport, 1962 – P. 35.
10. Маршалл А. Принципы политической экономии / общ. ред. и вступ. ст. С. М. Никитина; [пер. с англ.]. – М., 1983. – Т. 1. – С. 19.
11. Вальрас Л. Этюды прикладной политической экономии / Etudes d'économie politique appliquée / Л. Вальрас. – 1898. – С. 43.
12. Schulz T. Capital Formation bi Edukation / T. Schulz // Journal of Political Economy. – 1960. – P. 13.
13. Shultz T. Investment in Human Capital / T. Schulz. – N. Y.; London, 1971. – P. 26–28.
14. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. Беккер. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003. – С. 39.
15. Thurrow L. Investment in Human Capital / L. Thurrow. – Belmon, 1970. – P. 15.
16. Довбенко М. В., Осик Ю. И. Современные экономические теории в трудах Нобелиантов [Электронный ресурс] / М. В. Довбенко, Ю. И. Осик. – М.: Академия Естествознания, 2011. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/topographs/129>.
17. Фишер С. Экономика: Пер. с англ. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело, 1998. – 864 с.
18. Богиня Д., Грішнова О. Основи економіки праці: навч. посіб. / Д. Богиня, О. Грішнова. – К.: Знання-Прес, 2000. – 313 с.
19. Близнюк В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64–77.

Розкрито поняття “людський капітал” як економічної категорії та основні концепції формування теорії людського капіталу. Розглянуто сучасні теорії економічного зростання та визначено місце в них людського капіталу. Виявлено зв'язок людського капіталу з економічним зростанням.

Раскрыто понятие “человеческий капитал” как экономической категории и основные концепции формирования теории человеческого капитала. Рассмотрены современные теории экономического роста и определено место в них человеческого капитала. Выявлена связь человеческого капитала с экономическим ростом.

The concept of “human capital” as an economic category and the basic concepts of the theory of human capital formation. Modern growth theory and the place in which human capital. The connection between human capital to economic growth.

Надійшла 3 квітня 2015 р.